

ye ait risâlenin tercümesidir. Yanlışlıkla Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen eser Ali Kadri tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1337). 5. *Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi* (İstanbul 1327). Sekiz sayfadan ibaret olup ayrıca *Risâle-i Es'adiyye* ile birlikte basılmıştır (İstanbul 1986). 6. *Divan* (İstanbul 1327). Aruz veznini oldukça başarılı bir şekilde kullanan Esad Efendi'nin Farsça ve Türkçe şiirlerinin yer aldığı eserde Arapça ve Kürtçe birer şiir de vardır. Farsça şiirler alfabetik olarak sıralanmış ve her harf için bir şiir söylenmiştir. Türkçe şiirler üç gazel dışından genellikle mutasavvıf şairlerin gazellerine yapılan tahmislerle birkaç rubâî ve tarihten ibarettir. Eserin Cemal Bayak tarafından yapılan neşrinde (İstanbul 1991) Farsça şiirlerin Ali Nihat Tarkan tarafından yapılan tercümeleri de verilmiş, Türkçe şiirler ise yayımlayan tarafından sadeleştirilmiştir. Bu baskının sonuna Esad Efendi'nin, oğlu Mehmed Ali Efendi tarafından manzum olarak Türkçe'ye çevrilen "Mevlid-i Fâtîmatü'z-Zehrâ" başlıklı yetmiş beş beyitlik Farsça şiiri de ilâve edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 191-199; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IX, 2155-2156; C. Vett, *Dervish Diary*, Los Angeles 1953; a.m.f., *Kelâmî Dergâhından Hatıralar* (trc. Ethem Cebecioğlu), Ankara 1993; Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumlari*, İstanbul 1989, s. 129-170; Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, III, 201-202; a.m.f., *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul 1991, s. 191-193; *Tasavvuf*, sy. 8 (12 Cemâziyelevvel 1319/28 Nisan 1327); H. Kâmil Yılmaz, "Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî", *Altınoluk*, sy. 6, İstanbul 1986, s. 22-23; İsmail Kara, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergâh*, sy. 43, İstanbul 1993, s. 14-15; Mustafa Kara, "Cemiyet-i Süfiyye", *TT*, sy. 117 (1993), s. 39-44; a.m.f., "Cem'iyet-i Süfiyye", *DİA*, VII, 335.

HASAN KÂMİL YILMAZ

ES'AD b. MEMMÂTİ

(أسعد بن مماتي)

Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb
b. Minâ b. Zekeriyâ
b. Ebî'l-Melîh el-Memmâtî
(ö. 606/1209)

Eyyûbî veziri,
şair, edip ve tarihçi.

544'te (1149) hristiyan Kıptî bir ailenin çocuğu olarak Mısır'da dünyaya geldi. Babası Ebû Saîd el-Hatîr Fâtîmîler'in son döneminde Dîvânü'l-ceyş reisi idi. Dedelerinden Ebû'l-Melîh, Fâtîmî Hali-

fesi Müstansır-Billâh devrinde Mısır'da meydana gelen bir kıtlıkta bilhassa müs-lüman çocuklara bol yiyecek dağıttığı için, çocukların kendisine "anacığım" anlamına gelen "memmâtî" diye hitap etmeleri sebebiyle bu lakapla meşhur olmuştur.

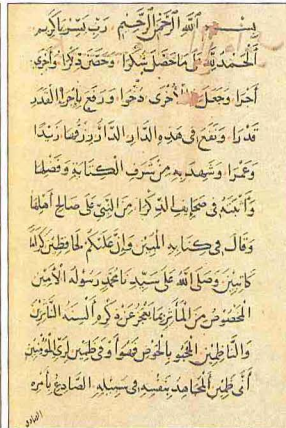
Es'ad, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtîmî veziri olduğu sırada babası Ebû Saîd el-Hatîr ve hristiyan olan taraftarlarıyla birlikte İslâmiyet'i kabul etti. Fâtîmîler'in yerini Eyyûbîler'in almasından sonra da görevine devam eden Ebû Saîd el-Hatîr'in ölümünden sonra Es'ad önce Dîvânü'l-ceyş reisi, bir müddet sonra da nâzırü'd-devâîn oldu. Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde (1171-1193), Dîvânü'z-zekât'ın bozulması üzerine bu divanın başına getirildi; aldığı tedbirlerle kısa zamanda bu müesseseyi düzelterek zekât gelirlerinin artmasını sağladı. el-Melikü'l-Azîz devrinde de (1193-1198) aynı görevi sürdürdü. el-Melikü'l-Âdil tahta geçince Safiyyüddin Ali b. Abdullah'ı vezir tayin etti (1200). Öteden beri kendisine kin besleyen ve intikam almak için fırsat kollayan Safiyyüddin'in hayatına kastetmesinden endişe eden Es'ad Halep'e kaçtı ve el-Melikü'z-Zâhir'in himayesine girdi. 28 Cemâziyelevvel 606'da (28 Kasım 1209) burada vefat etti ve Ebû Bekir el-Herevî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Eserleri. 1. *Kavâninü'd-devâîn*. En önemli eseri olup Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Azîz Osman'a takdim edilmiştir. Eyyûbîler devrinde idarî, malî ve askerî divanların işleyişinden, Mısır'ın iktisadî, sınaî, ziraî hayatından ve coğrafyasından bahseden eser dört cilt olarak kaleme alınmıştır. Ancak Makrizî'ye göre

(*el-Hıta*, II, 160) orijinali daha o zamanlar kaybolmuş ve meçhul bir müellif tarafından ihtisar edilen kısmı zamanımıza intikal etmiştir. Süleymaniye (Ayasofya, nr. 3360), Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 1972) ve Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2310) başta olmak üzere çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser ilk defa M. A. en-Neccâr tarafından yayımlanmış (Kahire 1299/1822), daha sonra A. S. Atiya tarafından tenkitli olarak neşredilmiştir (Kahire 1943). 2. *el-Fâşûş fî aḥkâmî Karakuş*. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kahire valisi ve devrin en güçlü siması olan Bahâeddin Karakuş'un icraatını tenkit için kaleme aldığı bu eser yayımlanmıştır (Kahire 1311). 3. *Leṭâ'ifü'z-Zahîre*. İbn Bessâm eş-Şenterî'nin *ez-Zahîre* adlı eserinin özeti olup yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Veliyyüddin Efendi, nr. 2636).

Es'ad b. Memmâtî'nin kaynaklarda zikredilen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hüccetü'l-hak 'ale'l-halk fi't-tahzîr min sū'i 'âkıbeti'z-zulm* (hükümdarların idarî ve siyasî hayatta dikkat etmeleri gereken hususları ihtiva eden bu eseri Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin çok okuduğu rivayet edilir), *Telkînü'l-yakîn* (fıkha dair), *Dürretü't-tac*, *Dîvânü'ş-îr*, *Ravâ'i'u'l-veḳâ'i' fi't-târîḥ*, *Zevâhirü's-sedef ve cevâhirü's-sadeḳ*, *Sırrü's-şîr*, *Naẓmü Kelile ve Dimne*, *Sîretü Şalâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb*, *eş-Şey' bi's-şey'* yüzker (Selâsilü'z-zeheb; Kâdî el-Fâzıl'a ithaf edilmiştir), *İlmü'n-neşr*, *Mezâhibü'l-mevâhib*, *Meysûrû'n-naḳd* (Yâkût, VI, 117-118).

Es'ad b. Memmâtî'nin *Kavâninü'd-devâîn* adlı eserinin zahriyesiyle ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3360)

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemû'l-üdebâ*, VI, 100-126; İbnü'n-İ Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 231-232; İbn Halikân, *Vefeyât*, I, 210-213; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XVIII, 57-61; Yâfiî, *Mir'atü'l-cenân*, Haydarâbâd 1334-39, IV, 13; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 53; Makrîzî, *el-Hıfâ*, II, 160-161; *Keşfü'z-zunûn*, II, 995, 1215; Brockelmann, *GAL*, I, 408-409; *Suppl.*, I, 572-573; I. Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1363-65, I, 302-303; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifîn*, II, 249-250; Ziriklî, *el-A'âm*, Beyrut 1980, I, 302; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 271, 383-384, 401-403; A. S. Atiya, "İbn Mammâtî", *El²* (İng.), III, 862-863.

M. ALİ KAPAR

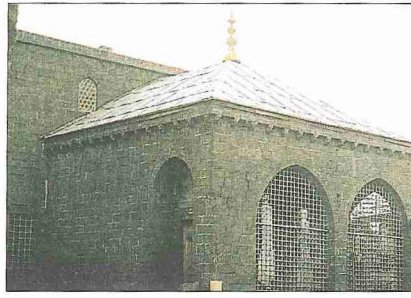
ESAD MUHLİS PAŞA

(1780-1850)

Osmanlı valisi, şair ve hattat.

Ankara'ya bağlı Ayaş'ta doğdu. Ayaş müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. Aile seçeresi Bayrâmîyye-i Melâmîyye büyüklerinden Bünyâmin Ayâşî'ye kadar çıkar (*DîA*, VI, 491).

Medresede tahsilini tamamladıktan sonra Ayaş voyvodalığına tayin edilen Esad Muhlis'e bir süre sonra silâhşörlük pâyesı verildi, 1806'da kapucıbaşı oldu. Ardından İstanbul'a çağırıldı, burada bazı devlet büyükleriyle tanıştı ve kendisine mirâhurluk verildi. Daha sonra sırasıyla humbaracıbaşı (1818), başbâki kulu (1821), Drama nâzırı ve 1825'te paşalık rütbesiyle Edirne valisi oldu. 1827'de Ordu-yı Hümayun memurluğuna tayin edildi, bir yıl sonra da Dimetoka'ya gönderildi. Aynı yıl Adana, 1829'da Konya valisi oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin ardından bölgeyi iyi tanıdığı için Erzurum valiliğine getirildi. Kendisine vezirlik rütbesine ek olarak fevkalâde zamanlarda Erzurum valilerine verilen Şark seraskerliği unvanı da verildi. 1836'da yeni kurulan Erzurum Redif-i Mansûre müşirliğine getirildi. Erzurum'u ye-

Esad Muhlis Paşa'nın Murtaza Paşa Camii'nin bitişiğindeki türbesi - Diyarbakır

niden imar ve tahkim eden Esad Paşa, 1836'da bu görevinden ayrılarak Şûrâ-yı Bâbiâlî âzası olduysa da reis Kölemen Dâvud Paşa'nın baskısı yüzünden 1839'da buradan da ayrılmak zorunda kaldı. Aynı yıl Boğaz muhafızı, ardından Sivas, 1840'ta Halep, iki yıl sonra Sayda, 1845'te de ikinci defa Erzurum valisi oldu. Erzurum'da Tanzimat'ın uygulanmasından doğan karışıklıkları önlemeye çalışan Esad Paşa bir yıl sonra azledildi. Musul valisi iken Bedirhânî Bey isyanını bastırmakta gösterdiği başarı ile dikkati çekti. 1847'de Diyarbekir valiliğine tayin edildi ve burada vefat etti. Viyana sefiri iken intihar eden devlet adamı Sâdullah Paşa Esad Muhlis Paşa'nın oğludur.

Bilgili, cesur ve dürüst bir devlet adamı olarak tanınan Esad Muhlis Paşa divan şiiri tarzında şiirler de yazmıştır. Sayı bakımından pek fazla olmayan manzumelerinin ölümünden sonra *Divançe-i Es'ad Paşa* adıyla taşbaskısı yapılmıştır (İstanbul 1268).

Aynı zamanda devrinin tanınmış hattatlarından olan Esad Muhlis Paşa'nın hat sanatında kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Üçşerefeli Cami, Bünyâmin Ayâşî Camii ve Münevver Ayaşlı özel koleksiyonundaki yazıları daha ziyade ta'lik, celî-ta'lik ve celî-sülûs tarzındadır. Ankara Ayaş'ta Bünyâmin Ayâşî Dergâhı camiiindeki yazıları, 1809-1811 yıllarına ait ilk dönem eserlerinden kabul edilmektedir. Daha sonraki yıllara ait eserlerinde mevcut harf ve kompozisyon güzelliğine bakılırsa çeşitli kademelerde devam eden devlet görevleri sırasında yazıya ara vermeden devam ettiği ve şiirden çok hatla meşgul olduğu anlaşılar. Gerek memleketi olan Ayaş'ta gerekse resmî görevle bulunduğu yerlerde naz-

mı da kendisine ait olmak üzere pek çok çeşme, sebil ve bina kitâbesinde onun imzası bulunmaktadır. Erzurum'da kendi adıyla anılan ve minaresinin güzelliğiyle dikkati çeken camiyi de buradaki valiliği sırasında yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divançe-i Es'ad Paşa, İstanbul 1268, s. 2-4; *Sicill-i Osmânî*, I, 340; *Osmanlı Müellifleri*, II, 81-82; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, 972; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 121; Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s. 201-202; Mehmed Aldan, *Türlü Yönleriyle Ayaş*, Ankara 1965, s. 131; Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s. 51-52, 55-57, 202-203; a.mlf., *Edirne Hat Sanatı*, İstanbul 1985, s. 115; Cevdet Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum* (doktora tezi, 1975), İÜ Ktp., nr. 12211, s. 97-100, 242-245, 281-285; M. Hüsrev Subaşı, "Esad Muhlis, Sadullah ve Kemâl İsmail Sâdık Paşaların Hattatlığı ve Ayaş'taki Hatların Sanat Değeri", *Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî*, Ankara 1993, s. 177-201; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 911; Kâmil Şahin, "Bünyâmin Ayâşî", *DİA*, VI, 491.

KÂMİL ŞAHİN — M. HÜSREV SUBAŞI

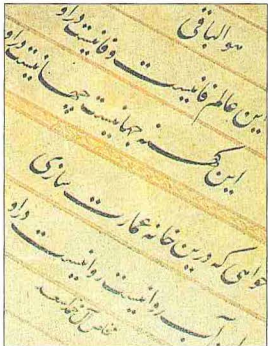
ESAD PAŞA, Azmzâde

(ö. 1171/1757)

Osmanlı devlet adamı,
Şam valisi.

1113'te (1701) Maarretünnu'mân'da doğdu. 1725 yılından sonra Suriye bölgesinde ve özellikle Şam vilâyetinin yönetiminde söz sahibi olan Azmzâdeler ailesine mensup Azmzâde İsmâil Paşa'nın dört oğlundan biridir. Babasının mütesellim'i olarak ilk önce Maarre ve Hama'da yöneticiliğe başladı. Şam valisi ve emîr-i hac olan babasının yanında surre alaylarına katılarak bu hususta da tecrübe kazandı. Yetişmesinde önemli etkisi olan bir başka kişi de amcası Süleyman Paşa'dır.

Esad Paşa, 1730'da Hama ve Humus sancakları mutasarrıflığı yaptıktan sonra 1732 yılında Trablus vali muavinliğine getirildi. 1740'ta cerde* başbuğu, 1741'de kardeşi İbrâhim Paşa'nın yerine Sayda valisi oldu. Bir yıl sonra tekrar Hama'da görevlendirilen Esad Paşa, ertesi yıl Şam Valisi Süleyman Paşa'nın Zâhir el-Ömer'le yaptığı bir mücadele sırasında ölmesi üzerine 3 Ekim 1743'te vezirlik rütbesiyle Şam valiliğine tayin edildi. On dört yıl süren bu görevi sırasında tecrübeli kimselerden oluşturduğu idarî mekânizma sayesinde Azmzâde ailesinin muhaliflerine karşı üstünlük sağlamayı başardı. Ancak zaman zaman merkezî

Esad Muhlis Paşa hattıyla mâil ta'lik kıta (Münevver Ayaşlı koleksiyonu)